

Vrijzinnige Gemeente Zierikzee 9 juli 2023
Serie Geestkrachtige taal – thema: gedichten van Erich Fried
Toespraak Franck Ploum

Twijfel - *Erich Fried*

Twijfel niet
aan degeen
die je zegt
dat hij bang is
maar wees bang
voor degeen
die je zegt
dat hij geen twijfels kent

Hoor, Israël *Erich Fried*

Toen wij vervolgd werden
was ik een van jullie
Hoe kan ik dat blijven
als jullie vervolgers worden?

Jullie verlangden er naar
te worden als de andere volkeren
die jullie vermoordden
Nu zijn jullie geworden als zij

Jullie hebben overleefd
die wreed tegen jullie waren
Leeft hun wreedheid
nu in jullie voort?

De geslagenen hebben jullie bevolen:
'Trek je schoenen uit'
Als de zondebok hebben jullie hen
de woestijn in gedreven

in de grote moskee van de dood
wiens sandalen zand zijn
maar zij namen de zonden niet aan
die jullie hun wilden opleggen

De indruk van hun blote voeten
in het woestijnzand
overspoelt het spoor
van jullie bommen en tanks

Gedicht – Vragen in Israël *Erich Fried*

In een onrechtvaardige wereld
rechtvaardig zijn
is lastig
als je wilt bestaan.
2000 jaar geleden
heeft Rabbi Hillel al gevraagd:
*'Wanneer ik niet voor mij ben,
wie is dan voor mij?'*
Maar alleen nog zelfingenomen zijn
terwijl anderen onrechtvaardig waren
(en dat waren niet eens degenen
tegenover wie je nu egoïstisch bent)?
2000 jaar geleden
heeft Rabbi Hillel al gevraagd:
*'Maar als ik alleen voor mezelf ben
wat ben ik dan?'*

Velen vragen het vandaag in Israël:
*'Wanneer wij niet ook voor de Palestijnen zijn
wat zijn we dan?
Wat voor verdraagd vijandig spiegelbeeld
zijn wij dan?'*
Maar anderen zeggen:
*'Dat is toekomstmuziek,
niets voor vandaag.'*

2000 jaar geleden
heeft Rabbi Hillel al gevraagd:
'Maar als niet nu, wanneer dan?'

Toespraak Franck Ploum

1.

Shema Jisraeel - Hoor, Israël! Deze woorden uit het boek Deuteronomium hoofdstuk 6 zijn het begin van wat je zou kunnen noemen de geloofsbelijdenis die elke gelovige Israëliet in de ochtend en in de avond uitspreekt.

Hoor, Israël!
de Ene is onze God, de Ene alleen!
Liefhebben zul je de Ene, je God,
met heel je hart,
met heel je ziel,
en met al je macht! Deuteronomium 6,4-5 (Naardense vertaling)

Deze woorden zijn gedachtenis aan bevrijding, aan uittocht uit de slavernij. Herinnering aan eens en nooit weer benauwenis en angstland. Uitspreken en dragen moet je deze woorden op je voorhoofd, in je ziel, op je hart, ze moeten je handen openen en je voeten richten op de weg van vrede en gerechtigheid. Gedachtenis aan bevrijding, dankzij een God die trouw is en vol erbarmen. De Ene, die hoorde en heeft gezien, het lijden. Die afdaalde en kwam bevrijden. Die God, is de Ene, de Ene alleen.

Erich Fried, geboren Jood, was van mening dat die bevrijdende God niet het eigendom was van de huidige staat Israël maar dat de gedachtenis aan deze God en aan je eigen bevrijding je geen rechten geeft, maar je verantwoordelijk maakt voor de ander, je medemens, je naaste, jood en niet-jood, Palestijn.

2.

Erich Fried werd in 1921 in Wenen geboren. Vanaf zijn zesde jaar speelde hij al succesvol toneel en vanaf zijn negende begon hij te schrijven. Al snel werden zijn opstellen en gedichten doortrokken van sociale, maatschappelijke en politieke gebeurtenissen.

Bijvoorbeeld de Weense 'Juli-opstand' van 1927, ook bekend als 'de brand van het Weense Paleis van Justitie'. Een opstand waarin arbeiders aan de ene en een rechtse alliantie van rijke industriëlen en de Katholieke kerk aan de andere kant lijnrecht tegenover elkaar stonden en waarbij de politie het vuur opende. 89 arbeiders kwamen om het leven.

Maar ook het steeds verder geïsoleerd raken als Jood vanaf 1934 en de intocht van Hitler in 1938. De arrestatie van zijn ouders en zijn vader die door de Gestapo werd doodgemarteld. Hij kon niet anders meer dan geëngageerd schrijven.

Hij slaagt erin om naar Londen te vluchten. Van daaruit lukt het hem om met klussen en werken geld bij elkaar te verzamelen om ook zijn moeder en een zeventigtal migranten naar Engeland te laten komen. In zijn jonge jaren nog sluit hij zich aan bij communistisch georiënteerde groepen, maar die verlaat hij gedesillusioneerd vanwege hun dogmatische, tot geweld leidende koers. Na 1945 besloot hij niet naar Oostenrijk terug te keren. Wel is hij altijd in het Duits blijven schrijven. Grote bekendheid kreeg hij in 1966 met zijn gedichtenbundel over de Vietnamoorlog.

3.

Hoor Israël! De titel van een van de gedichten van Erich Fried. Midden in de maar voortgaande oorlog in Oekraïne worden we door dit gedicht in de Israël-Palestina problematiek geplaatst. Een gewelddadig conflict waarvan menigeen niet eens meer weet hoe het nu allemaal ook al weer precies zit, zo lang is het reeds gaande. Met de huidige ultra rechtse regering in Israël bereikt het conflict opnieuw vele dieptepunten en worden dag na dag de joodse nederzettingen uitgebreid en Palestijnse dorpen platgewalst.

'Jullie hebben overleefd die wreed tegen jullie waren.

Leeft de wreedheid nu in jullie voort?'

uit: Erich Fried - Hoor Israël

zou Fried vandaag opnieuw kunnen vragen.

We kunnen ons goed voorstellen dat het feit dat Fried juist de kern van het jood-zijn gebruikt als aanhef voor zijn kritische gedicht en gebruikt om het huidige Israël een meer dan kritische spiegel voor te houden, hem niet in dank werd afgenomen. Überhaupt was in het naoorlogse Duitsland politiek geëngageerde poëzie uit den boze. Zeker als het ging en gaat om joodse kwesties, stond Duitsland niet te trappelen om een menig te hebben.

Ook daar kunnen we ons alles bij voorstellen. De angst voor literaire ideologie had de literatuur en poëzie gemaakt tot niet meer dan neutrale weergaven van psychische landschappen en thema's. Maar is poëzie en is literatuur dan alleen maar schoonheid? Moet het niet ook schuren, aan de kaak stellen, positie kiezen, wakker schudden, kwaad maken?

De Nederlandse dichter Lucebert schreef ooit een gedicht over hoe de kunst tijdens de gruwelijkheden van de Tweede Wereldoorlog haar onschuld en schoonheid verloor en dekmantel werd voor de gruwelijkheden.

*'in deze tijd heeft wat men altijd noemde
schoonheid schoonheid haar gezicht verbrand
zij troost niet meer de mensen
zij troost de larven de reptielen de ratten
maar de mens verschrikt zij
en treft hem met het besef
een broodkruimel te zijn op de rok van het universum.'*

Uit: Lucebert, Ik tracht op poëtische wijze

Fried bracht het dichtelijke 'ik' en het politiek gevecht weer bij elkaar. Hij roept daarmee de vraag op of je als 'ik', als persoon, een neutrale observant kunt zijn. Dat is een goede vraag. Want maakt neutraliteit in conflicten je niet eerder schuldig, maakt het niet dat je in de meeste gevallen eerder de kant van de agressor kiest, dan dat het je buiten de kwestie houdt? Neutraliteit laat veelal onrecht bestaan en dus voortgaan. Laat de slachtoffers in de kou staan. Zoals de slachtoffers van onderdrukkende regimes die roepen om bevrijding of op z'n minst solidariteit. De slachtoffers van de toeslagenaffaire, die nog steeds hun geld en velen zelfs hun kinderen niet terug hebben. De gedachte van neutraliteit leidt ook niet zelden tot weggijken, zoals bij huiselijk geweld of seksueel misbruik. Met alle gevolgen voor de slachtoffers.

Fried bracht het dichtelijke 'ik' en wat er in je omgeving gebeurt, de realiteit waarin je leeft, weer bij elkaar. De gedichten en teksten van Erich Fried hebben door de verbinding van het 'ik' met de realiteit vaak tot heftige publieke reacties en discussies geleid. Vanwege zijn zogenoemde 'Vietnambundel' uit 1966 - waarin hij duidelijk stelling nam tegen de VS - wilden conservatieve ministers in Duitsland zijn gedichten uit schoolboeken laten verwijderen. In zijn gedicht 'De aanvraag' stelde hij de extreem hoge strafmaat van veroordeelde leden van de terreurorganisatie RAF aan de orde.

*'Hoeveel duizend Joden
moet een nazi vermoord hebben
om in deze tijd veroordeeld te worden
tot zo een lange gevangenisstraf?*

Erich Fried – Die Anfrage

vraagt hij zich dichtend af. Na de publicatie van het gedicht bepleitte een conservatieve CDU-politicus het verbranden van alle teksten van Fried. En dan, zoals ik al zei, 'Hoor, Israël'. De reacties

uit zionistische en orthodoxe Joodse kringen waren niet van de lucht. Nee, Fried maakte geen vrienden met zijn politieke poëzie en teksten.

4.

Hoor Israël! Als herinnering aan bevrijding uit slavernij. Nooit meer angstland. Maar wellicht meer nog als verantwoordelijkheid voor je naaste.

In de tweede eeuw voor onze jaartelling komt, binnen het veelkleurig Jodendom van die tijd, een nieuwe stroming op. Er komt meer nadruk te liggen op de geest van de Thora, de ethische implicaties van de Thora en de vertaling van alle bijbelse richtlijnen naar de context waarin je leeft.

Richtinggevend worden het eerste en tweede gebod: God liefhebben en je naaste, die een mens is als jij. Ethisch uitgangspunt wordt de guldenregel: wat jij niet wilt dat jou geschiedt, doe dat ook een ander niet. Dat is, positief geformuleerd; wat jij wilt dat aan jou wordt gedaan, doe dat ook aan een ander.

Uit deze denkrichting ontstaat de zogenoemde School van Hillel. Rabbi Hillel leefde van omstreeks 30 vóór tot 30 ná de gangbare jaartelling. Hij was daarmee een tijdgenoot van Jezus. De school van Hillel is, binnen het veelkleurig Jodendom, zeer invloedrijk aan het begin van onze jaartelling en in de eerste eeuw. Veel van zijn gedachtegoed treffen we aan in de verhalen over Jezus, in de evangelieverhalen.

Vraag:

Rabbi, kun jij mij de Thora leren in de tijd dat ik op één been sta?

Rabbi Hillel:

Wat jij niet wilt dat jou geschiedt, doe dat ook niet aan een ander.

De rest is commentaar. Ga en leer!

Ga en leer! Dat vraagt dat je jezelf niet buiten de realiteit plaatst, dat vraagt dat jij je positie bepaalt in de realiteit. Het vraagt dat je verantwoordelijkheid neemt ook wanneer je niet schuldig bent aan dingen die er om je heen en in de wereld gebeuren. Moet dat echt? Moet het nu?

200 jaar geleden

Heeft rabbi Hillel al gevraagd:

'Maar als niet nu,

wanneer dan?

Uit: Erich Fried, Vragen in Israël

Zeg amen. Dat het zo moge zijn.